

УДК 94 (477)

DOI: 10.30840/2413-7065.4(73).2019.189487

ЕТНОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ЗМІНИ РЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ (1985 – 2019)

Олег ЧИРКОВ

orcid.org/0000-0001-8888-0126

науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави (1985–2019 рр.) відбулися докорінні зміни ситуації в українському православ'ї, які впливають на етнокультурний розвиток українського суспільства. Приєднання Москвою Київської митрополії скасовано, відновлено її попередній статус. На об'єднавчому соборі утворено помісну православну церкву, якій Вселенський патріархат згодом надав томос на автокефалію. Актуальними завданнями для неї є визнання її іншими православними церквами та залучення до об'єднавчого процесу православних парафій Московського патріархату. Інтенсивність подальшого процесу диференціації значною мірою залежить від нової владної команди України.

Для сучасного українського суспільства головними етнокультурними наслідками змін релігійної ситуації є таке: 1) з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, 2) українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті, 3) відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, що були заборонені в СРСР чи призабулися, 4) утворена на основі Київської митрополії Українська помісна автокефальна православна церква набула найвищого канонічного статусу в Україні.

Зміни, що відбувалися в релігійній сфері, сприяли зворотній українізації українського етносу після тривалого його російщення, політичній та етнокультурній консолідації української нації. Вплив змін релігійної ситуації на території України, що відбувалися від середини 1980-х років до сьогодні, на сучасний етнокультурний розвиток українського суспільства слід вважати позитивним, що відповідає національним інтересам України. Ці зміни є частиною процесу подолання наслідків релігійного, політичного, економічного, етнокультурного панування Москви в Україні.

Ключові слова: Україна; православ'я; етнокультурна самобутність; УАПЦ; УПЦ (КП); РПЦ.

CHANGES IN THE RELIGIOUS SITUATION IN UKRAINE (1985–2019): ETHNOCULTURAL IMPLICATIONS

Oleh CHYRKOV

research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. In the process of disintegration of the Soviet Union and development of the independent Ukrainian State (1985–2019), the Ukrainian Orthodoxy underwent radical changes, which influenced the ethnocultural development of the Ukrainian society. Accession of Kyiv Metropolia by Moscow was abolished and its previous status restored. The Unification Council established the Local Orthodox Church, which was later granted tomos of Autocephaly by the Ecumenical Patriarchate. The topical tasks of the Church consist in its recognition by other Orthodox churches and its engagement in the unification process of Orthodox parishes of the Moscow Patriarchate. The intensity of further differentiation depends largely on the new government of Ukraine.

© Чирков О.

For modern Ukrainian society, the main ethnocultural consequences of changes in the religious situation are as follows: 1) the appearance of Ukrainian national religious organizations; 2) the full-fledged functioning of the Ukrainian language in the religious life; 3) the revival of rituals and traditions associated with the religious life that were banned in the USSR or forgotten; 4) formation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church on the basis of Kyiv Metropolia and its acquisition of the highest canonical status in Ukraine.

Changes that took place in the religious sphere contributed to the reverse Ukrainization of the Ukrainian ethnos after the long process of Russification, as well as to the political and ethnocultural consolidation of the Ukrainian nation. The impact of these changes on the modern ethnocultural development of the Ukrainian society, which took place from the mid-1980s till today, should be considered positive and corresponding to the national interests of Ukraine. These shifts in the religious situation contribute to the process of overcoming consequences of the religious, political, economic, and ethnocultural domination of Moscow in Ukraine.

Key words: Ukraine; Orthodoxy; ethnocultural identity; UAOC; UOC (KP); ROC.

Між етнічним та релігійним існує міцний зв'язок та взаємні впливи. Політика державної влади щодо етнічних груп у сфері культури, мови, релігії в умовах СРСР визначала головні зміни, контролювала основні тенденції розвитку суспільства. В середині й другій половині 1980-х років в СРСР відбувалися докорінні політичні перетворення, що призвели до його розпаду, суверенізації та політичного унезалежнення Української РСР, послаблення позицій Московського патріархату у нових державах, що були союзними республіками.

Агресія Російської Федерації проти України 2014 – 2019 рр. стала потужним чинником зміни державної політики у сфері зовнішніх зв'язків, релігії, мови, культури, економіки тощо; призвела до суттєвих змін у ставленні українського суспільства до Росії, зокрема українських православних до Московського патріархату. Загальноісторичний розвиток України упродовж 1985–2019 рр., а також зміни релігійної ситуації в суспільстві відображені у великій кількості наукових та популярних публікацій, новинних повідомлень ЗМІ. Цінними джерелами про напрямок та інтенсивність

цих змін є результати соціологічних опитувань про релігійну, конфесійну, мовну, етнічну самоідентифікацію громадян, статистичні дані про кількість релігійних громад, закони України (що регулюють релігійну сферу суспільства), численні повідомлення у ЗМІ про важливі події, що відбувалися у релігійному житті. Багато різноманітної інформації про релігійне життя міститься в інформаційних звітах Державного комітету України у справах національностей та релігій [9], інформаційних матеріалах Центру Разумкова [16], на веб-сторінці Релігійно-інформаційної служби України [20]. Сучасні зміни релігійної ситуації швидко відображаються у статтях Вікіпедії [18; 21]. Багато цінної інформації міститься у праці О. Вишняка «Етно-релігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994–2010 рр.)» [6].

Сучасна релігійна ситуація у досліджуваний період відображена у численних статтях, доповідях, монографіях та інших працях істориків, релігієзнавців, соціологів, філософів, українознавців та інших фахівців. Серед авторів цих праць: І. Андрухів, О. Бажан, В. Бондаренко, П. Бондарчук, О. Висовень,

Ю. Данилюк, Є. Дулуман, В. Єленський, О. Шуба, М. Закович, А. Карась, О. Кисельов, А. Колодний, В. Лубський, Б. Новіков, В. Пащенко, В. Піхорович, В. Сергійчук, Ю. Фігурний, Л. Філіпович, С. Яремчук. Певні сторони етнокультурного розвитку країни автор висвітлював (деякі з праць зазначено у списку літератури [25; 27–29]). У доповіді на конференції «Православ'я в Україні» [26] наведено результати розгляду змін релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України 1985–2019 рр. Її покладено в основу цієї статті, підготовленої на виконання НДР «Етнокультурні процеси в Україні (1985–2017)».

Оцінка етнокультурних наслідків змін релігійної ситуації, що відбувалися упродовж 1985–2019 рр. на теренах України, необхідна для з'ясування сутності релігійного чинника в сучасних етнокультурних процесах. Актуальність такої оцінки зумовлена тим, що етнічне та релігійне є потужними чинниками політичного життя і національної безпеки України. В умовах зовнішньої агресії та конфліктності цих сфер суспільного буття гострою є потреба сучасної оцінки етнокультурних наслідків змін релігійної ситуації, якої досі не було зроблено. Оскільки упродовж усього досліджуваного періоду ми перебуваємо всередині соціальних процесів України, беремо участь в етнокультурному поступі та релігійному житті, маємо можливість спиратися у дослідженні на метод включеного спостереження. Предметом дослідження є наслідки впливу змін релігійної ситуації на території України, що відбувалися від середини 1980-х років до сьогодні, на сучасний етнокультурний розвиток українського суспільства. Дослідне завдання: оцінити головні

сучасні етнокультурні наслідки для українського суспільства змін релігійної ситуації на території України у процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави (1985–2019 рр.). У центрі нашої уваги перебувають, природно, головні зміни у православному середовищі України. Очікуваним результатом є оцінка головних сучасних етнокультурних наслідків для українського суспільства змін релігійної ситуації на території України у процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави.

Для розуміння сучасних процесів та проблем етнокультурного змісту у православному середовищі країни маємо пригадати деякі факти історії релігії. На початку I тисячоліття н. е. з'явилося християнство, яке згодом поширилося на всю Європу і зробилося релігією світового значення. У III–IV ст. на теренах причорноморської частини сучасної України існували 3 єпархії, «вже у такий ранній період (IV ст.) існувало повноцінне єпархіальне життя» [19]. Його учасниками були греки, готи, іраномовне населення та, можливо, слов'яномовне. Наприкінці X ст. християнізовано Руську землю. Київ став головним християнським центром для великої частини середньовічної Європи. В середині XI ст. відбувся розкол християнства на два напрямки. У XVI ст. внаслідок Реформації від католицизму відокремилися протестантські течії, що стали домінувати на півночі Європи. В українських землях протестантські течії були слабкі, але після посилення міграції німецькомовного населення вони зміцнилися. Берестейська церковна унія (1596 р.) стала початком українських греко-католиків. До

того часу католиками на теренах України були переважно етнічні поляки.

Усі три напрямки християнства традиційно представлені в Україні, але ортодоксальний виявився домінуючим і лишається таким до сьогодні. Лише у чотирьох областях православні за кількістю конкурують з католиками – греко-католиками та римо-католиками. У XVII ст., порушуючи традиції та домовленості, Москва привласнила, анексувала Київську митрополію.

Православне християнство в минулому мало надто міцний зв'язок з державою, який значною мірою зберігається і досі. Московський патріархат був підпорядкований державі (1721–1917 рр.), став частиною її апарату. «Внаслідок політики Синоду щодо призначення кандидатур на київську кафедру і українські єпархії РПЦ виникла ситуація, коли практично весь єпископат в Україні складався з етнічних росіян» [10, с. 107].

У процесі розпаду Російської та Австро-Угорської імперій на політичній мапі Європи з'явилися нові країни, де православні громадяни становили більшість, або суттєву частку людності. Серед них була й Україна. Уряд Директорії УНР 1 січня 1919 р. ухвалив Закон про автокефалію Української Церкви, де зазначалося, що УАПЦ не залежить від РПЦ та Всеросійського Патріарха [10, с.109]. Перший Собор УАПЦ затвердив власні церковні канони, серед яких був такий: «Всі Православні Церкви Всесвіту повинні зібратись і утворити принципово новий устрій Єдиної Апостольської Церкви, який би ґрунтувався на заповідях Ісуса Христа, а не на російських державницьких засадах поневолення та пригноблення однієї Церкви іншою» [10, с. 112]. УАПЦ не змогла

набути канонічного єпископату. Вона була ліквідована, майже всі її єпископи у 1937–1939 рр. були фізично знищені. Сформована внаслідок Української революції 1917–1920 рр., вона перебувала у несприятливих суспільно-політичних умовах, її існування суперечило інтересам Москви.

Співпрацю тогочасної й сучасної російської церкви з владою священник Російської Православної Церкви Закордоном (РПЦЗ) О. Ліпін (з міста Вологди) характеризує таким чином: «Взагалі нерозривність офіційної церкви з владою усім видима, це все очевидно. І ще раз кажу, що свободи, на жаль, у цій організації церковній немає. Колись вона втратила свободу з 27 року (1927), підписавши, можна сказати, договір з советською владою про зраду Христа, так досі вона цю свободу собі й не повернула» [15]. Значна частина православних росіян, що мешкають за межами Російської Федерації, і сьогодні вважає Московський патріархат безблагодатним.

Важливою подією у процесі звільнення українського православ'я від короткого московського налігача було те, що у міжвоєнний період православні західних частин України та Білорусі стали вірними Православної церкви в Польщі. Ця церква у 1924 р. спромоглася одержати Томос Вселенської Константинопольської Патріархії, в якому акт приєднання Київської митрополії до Московського патріархату у 1686 р. визнано неканонічним. Сьогодні нечисленне польське православ'я, на жаль, слідує у фарватері Московського патріархату і виконує роль сателіта (причини цього висвітлено у ЗМІ).

Неканонічним та насильницьким було «приєднання» до Московського

патріархату православних парафій Закарпаття, які до 1946 р. підпорядковувались Вселенському патріархату. Широко висвітлена також примусова ліквідація УГКЦ та боротьба греко-католиків проти духовного покріпачення московськими «сексотами у рясах» («сексот», вживане у сталінські часи слово, утворене від російських слів «секретный сотрудник» та вживалося щодо «іноземних агентів» та інших «прихованих ворогів»). Загалом експансія Московського патріархату на українські терени не була місіонерською, в дусі Божих заповідей, з дотриманням канонів. Безліч документів, спогадів очевидців засвідчують протилежне. Ініціатори та вигодоотримувачі церковного «приєднання» чи «возз'єднання», чи «самоліквідації» завжди сидять у Москві.

Митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко) стисло описав минуле українського православ'я: «Хоч українське православ'я має понад тисячолітню історію, але внаслідок поневолення українського народу впродовж багатьох століть тривала запекла боротьба за знищення його Церкви, культури та мови – чи то в період Речі Посполитої, коли було поширено католицизм та впроваджено уніатство (1596), чи то в час Московського панування та неканонічного підпорядкування Української Церкви-Матері своїй дочці (1686), коли було забрано не тільки матеріальні засоби існування (1786), але й нівельовано всі права та привелі Київської Митрополії. Тільки на початку ХХ століття разом із утворенням Української держави з'явилися всі передумови для того, щоб порушити питання про автокефальний статус нашої Церкви» [12, с. 15].

Згубні наслідки для українського етносу мав запроваджений державою атеїзм. У середині 1980-х років усі церковні організації, які могли скласти РПЦ конкуренцію або існування яких становило небезпеку чи суттєву незручність для Москви, були вже «зачищені». На всій території УРСР панувала утворена Й. Сталіним під час Другої світової війни РПЦ (або Московський патріархат). Рештки УГКЦ були у підпіллі. Слабкі протестантські церкви жорстко контролювалися.

Історики відзначають, що після усунення від влади М. Хрущова втручання держави в релігійне життя зменшилося, антирелігійні тенденції кінця 1950-х – першої половини 1960-х рр. пом'якшилися. Кількість релігійних громад та питома вага віруючих громадян продовжували зменшуватися. Щодо кількості та частки усіх віруючих, а серед них православних існують різні оцінки. Великими були регіональні відмінності рівня релігійності населення та етнокультурні. В західній частині України та в аграрних районах правобережних областей цей рівень був вищий. На територіях, захоплених СРСР у 1939–1945 рр., він досягав 40% від населення областей [5]. У східній та південній частинах України рівень релігійності населення був значно нижчий. Етнічна група росіян зосереджувалась переважно у містах сходу та півдня України і мала значно нижчий рівень релігійності, ніж етнічні українці (у вимірі всієї УРСР).

Щорічний всесвітній звіт Об'єднаних біблійських товариств за 1984 р. навів частку прихильників російського православ'я в СРСР – 19,5% [4]. Проте в західних областях України питома вага віруючих була більшою, ніж пересічно

в УРСР та СРСР. Помітну частку становили громадяни, що перебували на межі між вірою та невір'ям.

У часи розпаду СРСР почав зростати рівень релігійності населення, у церковному житті почалися великі зміни, які після проголошення незалежності України поглибилися і тривають сьогодні. Ми звертаємо увагу насамперед на ті зміни, що впливають на етнокультурні процеси. Стимульована втратою віруючих у західних областях України, з метою гальмування відцентрових процесів Українському Екзархату Російської православної церкви Москва надала автономію. 1990 р. цю частину російської церкви назвали українською – Українська православна церква (УПЦ (МП)).

Додатково, крім цієї структурної частини Російської православної церкви, в Україні з'явилися релігійні організації, діяльність яких до періоду «перестройки» була неможливою. Найпотужнішими серед них стали такі: УГКЦ, УАПЦ, УПЦ (КП). Відродилася ліквідована Й. Сталіним у 1946 р. Українська греко-католицька церква та сформувалися ще дві великі православні організації: Українська автокефальна православна церква (1990–2018) та Українська православна церква Київського патріархату (1992–2018).

Усі три релігійні організації ні духовно, ні політично, ні культурно не орієнтувалися на Москву, прихильно ставилися до української держави, української культури, української мови у богослужінні. В УПЦ (КП) мовою літургії в епархіях на території України була українська [11, с. 292]. УАПЦ, як і кожна з православних церков, виробила власний різновид візантійського обряду – візантійсько-український. Зберігався

юліанський календар, традиційний грецький покрій священничих риз. Мови богослужіння – сучасна українська та церковнослов'янська [11, с. 286].

Оскільки УПЦ (КП) та УАПЦ не мали євхаристійного спілкування з помісними православними церквами, вони не були визнані як частини світового православ'я. Московський патріархат вважав ці релігійні організації розкольницькими. Собор УПЦ (МП), що відбувся у Києві 22–23 листопада 1990 р., «засудив дії уніатів та УАПЦ на Західній Україні» і обрав предстоятелем Митрополита Київського і всієї України Філарета (Денисенка) [10, с. 132].

Собор УПЦ (МП) 1–3 листопада 1991 р. показав налаштованість організації на здобуття автокефалії. Митрополит Київський і всієї України Філарет наголосив на тому, що Собор відкидає самочинну автокефалію, яка «завела православних людей в розкол», і тому треба так розбудувати церкву, щоб вона продовжувала перебувати в канонічному єднанні не тільки з РПЦ, але й з іншими помісними православними церквами [10, с. 133]. Філарет виклав умови, за яких українське православ'я одержить автокефальний статус, «автокефалія відповідає бажанням православного духовенства і мирян України, а також в незалежній державі повинна бути незалежна церква, і тому автокефалія УПЦ є канонічно виправданою й історично невідворотною» [10, с. 133].

Ідея створення помісної православної церкви в Україні підтримувалася значною частиною суспільства, але практична її реалізація наштовхувалася на великі складнощі. «Усвідомлюючи, яким драйвером українського державотворення, націєтворення

та етнокультуротворення може стати Єдина Помісна Українська Православна Церква [...], очільники РПЦ розпочали активні дії щодо затягування процесу надання автокефалії УПЦ, дискредитації митрополита Філарета, знешкодження проукраїнського кліру УПЦ та повернення до влади проросійськи налаштованого духовенства» [23, с. 77].

Через непримиренну позицію Москви дві українські православні релігійні організації не мали евхаристійного спілкування з жодною помісною православною церквою, а обговорення перспективи об'єднання їх з УПЦ (МП) було заблоковано. За кількістю релігійних громад УПЦ (МП) упродовж усіх років незалежності домінувала серед трьох зазначених православних організацій в усіх областях, окрім Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської.

У часи президентства В. Ющенка справа створення помісної православної церкви не мала завершення. Православні церкви продовжували конкурувати на території України між собою за віруючих, прихильність влади, кількість парафій, споруди тощо. Російська агентура працювала в Україні в багатьох організаціях, але події показали, що релігійна організація, що називається українською, стала потужним важелем боротьби проти України в руках Москви. Вона сприяла агресору та відіграє деструктивну суспільно-історичну роль сьогодні.

У середовищі РПЦ на території РФ було чимало «православних», які агресивно налаштовані щодо України, українців, української мови й культури. Подібні настрої проявлялися і в українських громадян, кількість яких стрімко зростає в умовах, коли влада в Україні була надзвичайно слабкою, а Росія стимулювала

певний напрямок думок. Однією з пропагованих думок було твердження, що українців немає.

К. Фролов, один із російських організаторів «російської весни», 2014 р. «попрацював» і в Одесі. Через кілька років після подій він стверджував: «... на Куликовому полі було понад 50 тисяч осіб. Тобто православне російське повстання було реальністю». Представник воєнного крила російського православ'я є «головою Асоціації православних експертів» і симптоматично не визнає українського народу, видає бажане для нього за дійсне: «Історична наука свідчить про те, що росіяни, українці та білоруси – це один народ ...» [24].

УПЦ (МП) допомагала співробітнику ФСБ на пенсії І. Гіркіну (Стрелкову) готувати анексію Криму, про це повідомляла СБУ [22]. Сам керівник терористів у Донецькій області І. Гіркін розповідав, що на боці російського агресора брали участь «монахи» Свято-Успенської Святогорської Лаври УПЦ (МП). Руйнування України він обґрунтовував боргом, обов'язком перед православною вірою: «Православні люди Новоросії, російського Донбасу, стаючи під наші знамена, були стовідсотково впевнені, що вони виконують свій обов'язок перед вірою. І ми виступали «За віру й Вітчизну» – це було гасло ополчення» [1].

Одна з «православних» шанувальниць російського світу не раз з'являлася в об'єктиві відеокамер з різним макіяжем та кольором волосся. У Криму в часи його захоплення Росією вона назвалася Єленою Данільченко та нахабно погрозувала Європі (переклад з російської): «Я вже казала, губа трісне у них! У тих 28 країн і в тієї Америки. Ми поперек горла станемо, ми не дамо, ми всі русичі, у нас

одні корені, у нас одна історія, у нас одні біди, одні перемоги, ми всі, у нас генетично, ми росіяни всі. Ми ру-си-чі! Ми свята православна Русь! Що ще їм розповісти? Більше нічого? Ну і нехай сидять там. А то навчимо локшину лаптями наминати. Вони давно не нюхали чобіт російського солдата? Забули?» [8].

Чого хочуть «православні» «брати», зрозуміло з їхніх відвертих висловлювань: «Для Росії і в стратегічному, і в економічному, і в політичному плані, і в плані цивілізаційному повернення на свої споконвічні російські території південно-західні, так, це доцільно, на мій погляд, це доцільно та необхідно. Зверніть увагу на те, як президент Росії досить часто, так, послідовно повторює одну думку про те, що росіяни й українці один і той же народ. Я думаю, що він не випадково періодично одну й ту ж думку повторює. Не випадково» [3]. Чого прагнуть у Москві: «... входження, повернення до складу Росії» України [3].

Українська влада діяла в умовах російської агресії щодо УПЦ (МП) суперечливо, непослідовно. Ми бачили і загравання, передачу церковних споруд, і спроби порозумітися, і тиск. Позицію місцевої влади критикував митрополит Луцький і Волинський Михаїл: «Є різниця, кому ви виділяєте земельну ділянку під будівництво храму, – підкреслив керуючий епархією. – Є різниця, кому виділяєте те чи інше приміщення. Хочете, щоб ваші діти розбудовували Соловки, – продовжуйте роздавати. Спробуйте бігати на Пасху: на 11-ту годину – в Московський Патріархат, на 12-ту – в Київський. Догодити всім... Досить цілувати всі портрети. Ти або Христів, або антихристів. Або з Україною, або проти неї. Визначайся» [14].

Митрополит Епіфаній про сучасний підсумок конфесійної самоідентифікації громадян в умовах російської агресії сказав: «Війна показала насправді, хто є хто в Україні: яка церква є справді українською, а яка церква є тільки за назвою українською православною церквою. І тому дуже багато (протягом останніх п'яти років) віруючих людей-парафіян приєдналося саме до української православної церкви, зараз визнаної помісної православної церкви» [12].

Радник президента Російської Федерації Глазьев, говорячи про П. Порошенка, відзначив, що п'ятий президент України зробив значний внесок у знищення Російського світу в Україні – «розрубав серце Російського світу, розірвав гуманітарні, господарські, релігійні зв'язки, що з'єднували Росію з Малоросією, Новоросією та Карпаторосією» [7].

У гібридній війні Російської Федерації проти України більшість єпископату та всього кліру УПЦ (МП) послідовно, невідступно відстоює інтереси агресора, на відміну від більшості мирян. На багаторазові прохання української влади та православних громадян материнська для українського православ'я церква – Константинопольський патріархат визнав у 2018 р. нечинним надання права хіротонії митрополита Київського Московському патріарху, постановив поновити «у своєму єпископському або священницькому сані» Філарета (Денисенка), Макарія (Малетича) та «їхніх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин», а також організував помісний об'єднавчий собор. У Софійському соборі Києва 15 грудня 2018 р. відбувся об'єднавчий собор, на якому представники трьох православних церковних організацій створили

єдину канонічну помісну православну церкву в Україні. УПЦ (МП) проігнорувала собор. Від вірних УПЦ (МП) було лише 6 делегатів.

На соборі, який очолив уповноважений представник Вселенського патріархату митрополит Галльський Еммануїл, дві гілки українського православ'я та частина третьої гілки об'єдналися в єдину помісну православну церкву, ухвалили статут та обрали предстоятеля. Першим предстоятелем Православної церкви України став Митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко). Після собору він звернувся на Софійській площі до православних громадян із закликом: «Я б хотів закликати всіх наших побратимів, архієреїв, всіх вірних в єдину Українську православну церкву. Двері нашої церкви відкриті для всіх».

Митрополит Вінницький та Барський Симеон за кілька днів після об'єднавчого собору висловив здивування ставленням кліру УПЦ (МП) до цієї події, ставленням багатьох православних українців до утворення української автокефальної церкви. У кафедральному соборі він сказав вінничанам, що дивний наш український народ: коли Москва підпорядковувала нашу церкву, тоді не хотіли цього, опиралися, страждали за це, а тепер ми не можемо відірватися звідти. «І от сьогодні (я знову ж кажу дивний наш народ) [...] зараз, як то кажуть, на тарілочці нам підносять, або піднесли, незалежну помісну автокефальну церкву, і ми відмовляємось від того: "Нам не треба! Нам добре з Московією". Говорять ієрархи наші, говорять священики, говорять і люди» [2].

6 січня Вселенський патріарх Варфоломій урочисто вручив предстоятелю

новоствореної помісної Святої Церкви України митрополитові Епіфанію томос (декрет) про визнання її канонічної автокефалії. 31 січня 2019 р. зареєстровано Київську митрополію Української православної церкви (Православної церкви України). Інtronізація Епіфанія відбулася 3 лютого. Кафедральним собором Православної церкви України (Української православної церкви) став Михайлівський Золотоверхий собор у Києві. У Диптиху українська церква записана на 15 позиції, а УПЦ (МП) там немає, бо вона є частиною Московського патріархату.

Проте Москва всіляко гальмує й ускладнює процес об'єднання та усамостійнення українських православних, дискредитує українське православ'я, українську державу та Вселенського патріарха Варфоломія. Російська православна церква заперечує право на існування канонічної помісної української православної церкви. Право Вселенського патріарха самостійно видавати томос про автокефалію помісної церкви ставиться під сумнів.

Дії Вселенського Константинопольського патріархату сприяють викриттю у середовищі світового православ'я історичних фальсифікацій, тенденційних перекирчувань змісту документів Московською церквою та владою упродовж кількох останніх століть, усвідомленню невинуватості православної церкви до проблеми усамостійнення українських православних, звільнення від накинutoго силою та обманом церковно-великодержавного ярма. У відповідь на відкликання Константинопольським патріархатом Синодального листа 1686 р., який тимчасово передавав право хіротонії Київського митрополита

патріарху Московському, та через надання автокефалії Українській православної церкві Московський патріархат пішов на схизму (кліру РПЦ заборонено співслужіння з кліриками Константинопольської церкви).

Така позиція Московського патріархату зумовлена політичними прагненнями керівництва Російської Федерації відродити імперію, не випустити українських православних з підлеглого Москві стану, не втратити статусу найвпливовішої на міжнародній арені православної країни. Через клір УПЦ (МП) та шанувальників російського патріарха й російського президента українців прагнуть залучити до неоімперських проектів «Русский мир» чи «Историческая Россия», в яких немає місця суверенній Україні, українській помісній православній автокефальній церкві, модерній українській культурі, повнокровно функціонуючій українській мові, українській національній історичній пам'яті, україноцентричному світогляду, українським національним інтересам тощо. Усього цього немає, бо президент РФ навіть думає: «Ми один народ». Тобто українці – це етнографічна група росіян. А українська церква є частиною російської.

Прихильників російського православ'я ухвалений Верховною Радою України закон зобов'язує не маскуватися за назвою «Українська...», що вводить частину українського суспільства в оману, а відобразити у назві належність до Московського патріархату. Понад 500 релігійних громад УПЦ (МП) долучилися до об'єднавчого процесу українських православних (за станом на середину квітня), що становить близько 4,5% від усіх зареєстрованих на вільній

від агресора території України. За соціологічними дослідженнями релігійної та конфесійної структури українського суспільства, що здійснюються упродовж тривалого часу, частка православних громадян України, що вважають себе належними до церкви Московського патріархату, вже удвічі менша за частку тих громадян, що вважають себе належними до помісної автокефальної Української православної церкви.

Невдовзі після вручення томосу про автокефалію почесний патріарх Філарет почав його критику. Згодом додалися звинувачення на адресу П. Порошенка та Епіфанія у недотриманні обіцянок, зроблених Філарету у процесі ліквідації УПЦ (КП). Ці дії переросли у спробу продовжити діяльність УПЦ (КП). Незважаючи на нечисленність прихильників такої позиції, цей конфлікт активно інтерпретується та роздмухується певними ЗМІ як «розкол ПЦУ», «розкол розкольників». Несподіваний демарш Філарета завдає шкоди усім українцям, що прагнуть позбутися релігійного, політичного, економічного, культурного впливу Російської Федерації на Україну, негативно впливає на імідж української церкви та гальмує її визнання православними іншими країнами, підважує об'єднавчий процес українських православних та рішення Константинопольського Синоду і патріарха.

Відзначимо важливі зміни статусу певних православних об'єктів, зокрема Михайлівського Золотоверхого монастиря – діючого православного монастиря на честь архангела Михаїла в Києві. Віднедавна Михайлівський Золотоверхий собор став кафедральним собором Православної церкви України. Андріївська церква, збудована на честь св. Андрія у

стилі українського бароко (у XVIII ст. за проектом Бартоломео Растреллі), входить до складу Національного заповідника «Софія Київська». У 2000–2015 рр. настоятелем Кафедрального собору святого апостола Андрія Первозваного Української автокефальної православної церкви був Блаженніший Мефодій, Митрополит Київський і всієї України, предстоятель УАПЦ (до об'єднання собору). Верховна Рада України передала церкву у безоплатне користування Вселенському патріархату, який відновив Ставропігію (постійне представництво) Вселенського патріарха в Києві, виходячи зі скасування у жовтні 2018 р. акта від 1686 р. на право висвячувати Київського митрополита Московським патріархом. 2 лютого 2019 р. в Андріївській церкві відбулася хіротесія архимандрита Михаїла в екзарха Вселенського патріархату у Києві, яку очолив митрополит Галльський Еммануїл (Адамакіс) у співслужінні грецьких ієрархів.

У травні 2019 р. Патріарх Варфоломій в інтерв'ю болгарському інформаційному агентству БГНЕС (яке поширив «Главком») відзначив дві історичні обставини, що, природно, зумовили зміни релігійної ситуації в православному середовищі України: «... не забувайте про останні соціально-політичні зміни, які створили нові умови. Окрім незалежності країни та створення нової держави України у 1991 р., після анексії Криму в 2014 р. умови для російської присутності в Україні стали ще складнішими. Шокуючі політичні події, через які були сформовані нові, зовсім інші геополітичні умови, зробили присутність Московського Патріархату небажаною і такою, що завдає шкоди інтересам української нації і єдності українського народу. З

цієї причини цілком зрозуміло, чому велика частина українського народу бажає церковного звільнення від Церкви, яка допомагає або навіть служить інтересам держави, яка перебуває в конфлікті з Україною» [17].

На жаль, тривале підневільне існування українського народу в політичній, культурній, економічній, духовно-церковній сферах має глибокі наслідки у суспільній свідомості, світогляді українських громадян. Українська держава реалізує недостатньо ефективну інформаційну, освітню, культурну політику на подолання історично безпідставного, невиправданого, інерційного москвофільства, яке становить загрозу національній безпеці, територіальній цілісності та державному суверенітету України, гальмує суспільно-історичний поступ українського суспільства. Після розпаду СРСР комплекс меншовартості українського та стереотип престижності російського продовжує формуватися у значної частини молодого покоління.

Щодо канонічності української та російської на теренах України православних церков митрополит Симеон висловився так: «Ми чекали, що Москва дасть канонічну автокефалію. Ну, Москва сказала, що ні. Значить, Константинополь взявся до того, щоб вилікувати оцю нашу довгу, таку багаторічну хворобу розколу. На сьогоднішній день ми, слава Богу, маємо єдину церкву, церкву Христову. Хоча дві гілки: московську в Україні та українську православну автокефальну церкву. Але обидві церкви є канонічними» [30].

«Перезавантаження» української влади весною – літом 2019 р. породжує непевність щодо розуміння нею небезпеки, яку створює небажання великої

кількості мирян УПЦ (МП) позбутися підпорядкування Москві. Відчувати себе духовно вільними та рівними з іншими православними націями, які мають помісні автокефальні церкви (наприклад, греками, болгарами, румунами, сербами, грузинами, росіянами), українці зможуть тоді, на нашу думку, коли сучасна російська церква (що з часів правління Й. Сталіна підконтрольна спецслужбам) не матиме серед українського суспільства суттєвої підтримки, не домінуватиме за кількістю зареєстрованих громад у жодній з областей України.

Маємо зазначити дивну позицію Папи Римського Франциска, який за час російської агресії проти України кілька разів зустрічався з активними будівничими «Російського світу» та «Історичної Росії» за межами Російської Федерації (патріархом Кирилом та президентом В. Путіним), підігруючи їм.

Отже, за складних політичних обставин російської агресії в Україні відбулася чергова хвиля процесу поділу вірних та релігійних організацій Московського патріархату (офіційна назва в Україні – УПЦ) на українських і російських. Частина православних України Московського патріархату долучилася до об'єднаної процесу з православними двох інших конфесій (УПЦ (КП) та УАПЦ) у єдину канонічну Українську помісну православну церкву. Але лишається багато таких, що однозначно не визначилися. Під час виборів Президента України та Верховної Ради України 2019 р. об'єднання парафій УПЦ (МП) з помісною церквою загальмувалося.

У процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави (1985–2019 рр.) відбулися докорінні зміни ситуації в українському

православ'ї, які впливали на етнокультурний розвиток українського суспільства. З'явилися не підпорядковані Москві православні релігійні організації, які позиціонувалися як українські, впроваджували українську мову, переймалися проблемами українського народу. Приєднання Москвою Київської митрополії скасовано, відновлено її попередній статус. На об'єднаному соборі утворено помісну православну церкву, якій Вселенський патріархат згодом надав томос на автокефалію. Статус цієї церкви на території України за канонічним правом стає найвищим.

Актуальними завданнями для неї є визнання її іншими православними церквами та залучення до об'єднаної процесу православних парафій Московського патріархату. Відбулася диференціація лише частини вірних Московського патріархату на українських та російських в Україні.

Належність до МП частини українського етносу пояснюється її світоглядними особливостями, недостатньо однозначною й чіткою етнокультурною та національною самоідентифікацією, відсутністю прагнення розірвати власну духовну підпорядкованість московському патріарху, несформованістю почуття національної гідності. Узагальнено ці особливості сьогодні можна передати поняттям «малоросійські православні», що узгоджується зі змістом категорії «малоросійство». Інтенсивність подальшого процесу диференціації значною мірою залежить від політики нової владної команди України у сферах релігії та національної безпеки.

Для сучасного українського суспільства головними етнокультурними наслідками змін релігійної ситуації є такі:

1) з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, до яких належить більшість віруючих громадян України, 2) українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті, 3) відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, що були заборонені в СРСР чи призабулися через несприятливі суспільно-політичні обставини, 4) утворена на основі Київської митрополії Українська помісна автокефальна православна церква набула найвищого канонічного статусу в Україні, 5) частка віруючих громадян України, що вважають себе належними до Московського патріархату, зменшилась у кілька разів.

Зміни, що відбувалися в релігійній сфері, сприяли зворотній українізації українського етносу після тривалого його російщення, політичній та етнокультурній консолідації української нації. Вплив змін релігійної ситуації, що відбувалися на території України від середини 1980-х років до сьогодні, на сучасний етнокультурний розвиток постколониального українського суспільства слід вважати позитивним. Він відповідає поточним та довготерміновим національним інтересам України, зокрема збереженню та розвитку української етнокультурної самобутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Вся моя охрана состояла из монахов Святогорской Лавры», – террорист Гиркин. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Wp89-VtEUUE> (дата звернення: 10.09.2019).
2. «Ми багато років зомбували людей»: митрополит Симеон про враження від служби в УПЦ МП. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ijk6c5zZ620> (дата звернення: 27.11.2019).
3. Андрей Ваджра: Без России мы никто и ничто. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6GBoHpfXTzA> (дата звернення: 10.09.2019).
4. Бондаренко В. Д. Современное православие: тенденции эволюции. Симферополь: Таврия, 1989. 176 с.
5. Бондарчук П. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років) *Український історичний збірник*. 2008. Вип. 11. С. 294–316. URL: <http://history.org.ua/JournALL/green/11/30.pdf> (дата звернення: 10.09.2019).
6. Вишняк О. Етнорелігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994–2010 рр.). URL: www.memory.gov.ua/publication/content/1647.html (дата звернення: 10.09.2019).
7. Глазьев заявил о разгроме Русского мира на Украине. URL: https://news.rambler.ru/politics/42145612/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink (дата звернення: 10.09.2019).
8. Документальный фильм «Русский мир» – 2 часть. Спецтуристы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cuKm1DSV21E> (дата звернення: 10.09.2019).
9. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (короткий виклад). URL: https://www.irs.in.ua/index.php?view=article&catid=51%3Astats&id=172%3A1&format=pdf&option=com_content&Itemid=79&lang=uk (дата звернення: 10.09.2019).
10. Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. 244 с.
11. Мала енциклопедія канонічного права / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького та канд. юрид. наук О. М. Волощенко-Віслобової. Київ: Талком, 2017. 358 с.
12. Митрополит Еліфаній (Думенко). Церква і Майдан в контексті єдності та

отримання автокефалії. *Православ'я в Україні*: збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». До століття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію. 20 листопада 2018 р. Київ: Київська православна богословська академія, 2018. С. 13–23.

13. Митрополит ПЦУ Епіфаній: «Я не прагнув узяти те, що не належало мені». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oOHgKNo2wU4> (дата звернення: 27.11.2019).

14. Михайл розкритикував місцеву владу за лояльність до УПЦ (МП). URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/mykhayil-rozkrytykuvav-mistsevu-vladu-za-loialnist-doupts-mp/> (дата звернення: 10.09.2019).

15. О власти, Зарубежной Церкви, дружбе МП с советской властью... URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RdaM8R2XJbM> (дата звернення: 10.09.2019).

16. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (Інформаційні матеріали). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf (дата звернення: 10.09.2019).

17. Патріарх Варфоломій: створення помісної церкви є важливим аспектом процесу творення нової української держави. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/75988/ (дата звернення: 10.09.2019).

18. Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.09.2019).

19. Протоіерей Віталій Клос. Автокефалія як вияв соборності церкви: спроба осмислення в контексті українського православ'я. *Православ'я в Україні*: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20

листопада 2019 р. Київ: Київська православна богословська академія, 2019. С. 91–101.

20. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua/> (дата звернення: 10.09.2019).

21. Російсько-українська церковна війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.09.2019).

22. УПЦ (МП) допомагала Гіркину готувати анексію Криму, – СБУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohalahirkinu-v-aneksii-kymu-sbu/29648587.html> (дата звернення: 10.09.2019).

23. Фігурний Ю. Роль Української православної церкви Київського патріархату у консолідації українства. *Українознавчий альманах*. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 23. С. 74–80.

24. Фролов К. А. Русская православная церковь – последняя крепость исторической России: к столетию возрождения Русского патриаршества. Санкт-Петербург: Алетейя, 2018. 503 с. URL: <http://lib.biblioclub.ru/index.php?page=book&id=488484> (дата звернення: 10.09.2019).

25. Чирков О. А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. *Українознавство*. 2016. Вип. 19. С. 27–30.

26. Чирков О. Зміни релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985–2019). *Православ'я в Україні*: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20 листопада 2019 р. Київ: Київська православна богословська академія, 2019. С. 574–583.

27. Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989–1998 рр.). *Історія України*. 1999. № 42 (154). С. 6–8.

28. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів. *Українознавство*: календар-щорічник

/ Інститут українознавства Київського університету. Київ, 1998. С. 45–52.

29. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас (російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за стат. даними). *Українознавство*. 2005. № 1. С. 225–228.

30. Я не жалкую, що залишив Московський Патріархат, – митрополит Симеон. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o8CaMWcePcA> (дата звернення: 27.11.2019).

REFERENCES

1. “All My Guards Were Monks from Sviatohorsk Lavra”, *Terrorist Girkin*. [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=Wp89-VtEUUE> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Rus.]
2. “We Have Brainwashed People for Many Years”: Metropolitan Simeon on His Impression from the Service at the UOC MP. [online] Available at: [https://www.youtube.com/watch?v=I\]k6c5zZ620](https://www.youtube.com/watch?v=I]k6c5zZ620) [Accessed 27 Nov. 2019]. [in Ukr.]
3. *Andrey Vadzhra: Without Russia, We Are Nothing and Nobody*. [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=6GBoHpfXTzA> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Rus.]
4. BONDARENKO, V. (1989). *Modern Orthodoxy: Trends of Evolution*. Simferopol: Tavriya, 176 p. [in Rus.]
5. BONDARCHUK, P. (2008). The Specifics of the Religious Situation in Ukraine (the second half of the 1960s – mid 1980s). *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk* (Ukrainian Historical Collection), [online] Vol. 11, pp. 294–316. Available at: <http://history.org.ua/JournALL/green/11/30.pdf> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]
6. VYSHNIAK, O. *Ethnoreligious Situation in Ukraine: Sociological Analysis (1994–2010)*. [online] Available at: www.memory.gov.ua/publication/content/1647.html [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]
7. *Glazyev Announced the Defeat of the Russian World in Ukraine*. [online] Available at: https://news.rambler.ru/politics/42145612/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Rus.]
8. *Special Tourists, Part 2 of The “Russian World” Documentary*. [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=cuKm1DSV21E> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Rus.]
9. *Information Report of the State Committee of Ukraine on Nationalities and Religions “On the State and Trends of the Development of Religious Situation and Public-Confessional Relations in Ukraine” (a summary)*. [online] Available at: https://www.irs.in.ua/index.php?view=article&catid=51%3Astats&id=172%3A1&format=pdf&option=com_content&Itemid=79&lang=uk [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]
10. HORDIENKO, D., KLOS, V., MYTSYK, Yu., PRELOVSKA, I. (2018). *History of the Ukrainian Orthodox Church*. Kharkiv: Folio, 244 p. [in Ukr.]
11. BOSHCHYTSKYI, Yu., VOLOSHCHENKO-VISLOBOKOVA, O., eds., (2017). *Small Encyclopedia of the Canonical Law*. Kyiv: Talkom, 358 p. [in Ukr.]
12. METROPOLITAN EPIPHANIUS (DUMENKO) (2018). Church and Maidan in the Context of Unity and Obtaining Autocephaly. In: *Pravoslavia v Ukraini: zbirnyk za materialamy VIII Mizhanrodnoi naukovoï konferentsii “Ukrainska Tserkva v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia”. Do stolittia Ukrainskoi revoliutsii, derzhavnoho orhanu v spravakh relihii ta borotby za avtokefaliu, 20 lystopada 2018 r.* (Orthodoxy in Ukraine: Collected Proceedings of the 8th International Scientific Conference “Ukrainian Church in the History of the Ukrainian State”. In the Commemoration of the Centennial of the Ukrainian Revolution, the State Body for Religious Affairs and Struggle for Autocephaly. November 2018). Kyiv, pp. 13–23. [in Ukr.]
13. *Metropolitan Epiphanius of the Ukrainian Orthodox Church: “I Didn’t Aim to*

Take What Did Not Belong to Me". [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=oOHgKNo2wU4> [Accessed 27 Nov. 2019]. [in Ukr.]

14. *Mykhail Criticized Local Authorities for Loyalty to the UOC-MP*. [online] Available at: <https://www.volynnews.com/news/policy/mykhayil-rozkrytykuvav-mistsevu-vladu-za-loialnist-do-upts-mp/> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]

15. *On Power, Foreign Church, and the MP's Friendly Ties of with the Soviet Government...* [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=RdaM8R2XJbM> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Rus.]

16. *Specifics of Religious and Church-Religious Self-Determination of the Ukrainian Citizens: Trends of 2010–2018 (information materials)*. [online] Available at: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]

17. *Patriarch Bartholomew: Creation of the Local Church Is an Important Aspect in the Formation of a New Ukrainian State*. [online] Available at: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/75988/ [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]

18. *Transition of Church Communities to the UOC*. [online] Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]

19. Archpriest V. KLOS. (2019). Autocephaly as the Demonstration of Church Unity: An Attempt of Comprehension in the Context of Ukrainian Orthodoxy. In: *Pravoslavia v Ukraini: zbirnyk za materialamy IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Do 1050-richchia upokoïennia sviatoi rivnoapostolnoi Olhy, velykoi kniahyni Rusy-Ukrainy ta 30-richchia z chasu vidrodzhennia Kyivskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii. 20 lystopada 2019 r.* (Orthodoxy in Ukraine: Collected Proceedings of the 9th International Scientific Conference Devoted to the 1050th Repose Anniversary of St. Olga, the Great Princess of Rus-Ukraine, and the 30th Anniversary of the Revival of Kyiv Theological Academy. November 2019).

Kyiv: [Kyiv Theological Academy], pp. 91–101. [in Ukr.]

20. *Religious and Information Service of Ukraine*. [online] Available at: <https://risu.org.ua/>. [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]

21. *Russian-Ukrainian Church War*. [online] Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]

22. *UOC (MP) Helped Girkin to Prepare the Annexation of Crimea – the SSU*. [online] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohala-hirkinu-v-aneksii-kymu-sbu/29648587.html> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Ukr.]

23. FIHURNYI, Yu. (2018). The Role of the Ukrainian Orthodox Church (Kyiv Patriarchate) in the Consolidation of Ukrainians. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Vol. 23. Kyiv: Milenium, pp. 74–80. [in Ukr.]

24. FROLOV, K. (2018). *Russian Orthodox Church as the Last Fortress of the Historical Russia: Commemorating the Centennial of the Russian Patriarchy Revival*. [online] Saint Petersburg: Alteyya, 503 p. Available at: <http://lib.biblioclub.ru/index.php?page=book&id=488484> [Accessed 10 Sept. 2019]. [in Rus.]

25. CHYRKOV, O. (2016). Influence of the Russian Aggression of 2014–2017 on the Ethnic Structure of the Population in the Occupied Territories and Entire Ukraine. *Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo* (Bulletin of T. Shevchenko National University of Kyiv. Ukrainian Studies), Vol. 19, pp. 27–30. [in Ukr.]

26. CHYRKOV O. (2019). Changes in Religious Situation in the Light of the Ethnocultural Development Tendencies in Ukraine (1985–2019). In: *Pravoslavia v Ukraini: zbirnyk za materialamy IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Do 1050-richchia upokoïennia sviatoi rivnoapostolnoi Olhy, velykoi kniahyni Rusy-Ukrainy ta 30-richchia z chasu vidrodzhennia Kyivskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii. 20 lystopada 2019 r.* (Orthodoxy in Ukraine: Collected Proceedings of the 9th International Scientific Conference

Devoted to the 1050th Repose Anniversary of St. Olga, the Great Princess of Rus-Ukraine, and the 30th Anniversary of the Revival of Kyiv Theological Academy. November 2019). Kyiv: [Kyiv Theological Academy], pp. 574–583. [in Ukr.]

27. CHYRKOV, O. (1999). Development of the Ethnic Structure of Ukraine's Population over the Last Decade (1989–1998). *Istoriia Ukrainy* (History of Ukraine), (42 (154)), pp. 6–8. [in Ukr.]

28. CHYRKOV, O. (1998). Current Trends in the Ethnic Structure of Ukraine's Population and Its Regions. *Ukrainoznavstvo*:

Kalendar-shchorichnyk (Ukrainian Studies: A Calendar Yearbook). Kyiv, pp.45–52. [in Ukr.]

29. CHYRKOV, O. (2005). The Center Mass of Pro-Russian Ukrainians Is Moving to Donbas (The Distribution of Ukrainians in Donetsk and Luhansk Regions for 13 Years: From the Beginning of 1989 to the End of 2001 according to the Statistical Data). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1, pp. 225–228. [in Ukr.]

30. *I Do Not Regret Leaving Moscow Patriarchate – Metropolitan Simeon*. [online] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=o8CaMWcePcA> [Accessed 27 Nov. 2019]. [in Ukr.]

«Хоч українське православ'я має понад тисячолітню історію, але внаслідок поневолення українського народу впродовж багатьох століть тривала запекла боротьба за знищення його Церкви, культури та мови – чи то в період Речі Посполитої, коли було поширено католицизм та впроваджено уніатство (1596), чи то в час Московського панування та неканонічного підпорядкування Української Церкви-Матері своїй дочці (1686), коли було забрано не тільки матеріальні засоби існування (1786), але й нівельовано всі права та привелеї Київської Митрополії. Тільки на початку ХХ століття разом із утворенням Української держави з'явилися всі передумови для того, щоб порушити питання про автокефальний статус нашої Церкви».